

АНОТАЦІЯ

Олійник К. В. Метажанрові інтенції містерії і творчість Лесі Українки. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю 035 «Філологія». – Волинський національний університет ім. Лесі Українки, Луцьк, 2023.

У дисертації здійснено комплексний аналіз жанрово-змістових особливостей містерії в українському літературному дискурсі, прокреслено метажанрову траєкторію містерії, проаналізовано найбільш виразні та показові художні твори містерійного характеру українських письменників у різні культурно-історичні періоди. Доведено, що метажанрова природа містерії сформована інтенціями до жанрового та міжродового синтезу.

На значному літературному матеріалі вперше осмислено процес виникнення, розвитку та структурно-семантичних трансформацій жанру містерії та її переходу до рівня метажанру протягом XVII–XXI століть. На основі власних спостережень виокремлено ідейно-тематичні домінанти, образну парадигму метажанру містерії та специфіку сюжетних рішень у художніх творах українських письменників. Дослідження сприяло актуалізації в українському літературознавчому обширі малодосліджених або зовсім недосліджених художніх текстів, як-от: «Гарбузова містерія» О. Девлад-Запорожця, «Іконостас України» Віри Вовк, «Maidan inferno, або Потойбіч пекла» Неди Нежданої.

У першому розділі дисертації використано та систематизовано теоретично-методологічні підходи вітчизняних та зарубіжних літературознавців, культурологів, фольклористів, релігієзнавців та філософів з метою виявлення особливостей культурно-історичного дискурсу містерії. Окреслено теоретичні аспекти містерії як явища античної культури та середньовічної літургійної драми, простежено генетичні зв'язки античної та середньовічної містерії, узагальнено процес становлення жанру містерії в українській літературі. Залучення значної кількості літературних текстів

дозволило сформулювати низку авторських дефініцій: жанру, метажанру, жанрової матриці, містерії та містерії як метажанру.

Сформовано і доведено концепцію модифікації жанру містерії, формування містерійного метажанру у зв'язку з культурою епох, еволюцією вірувань, з процесом десакралізації релігійних жанрів, змінами у світогляді. Відстежено зв'язок традиції та новаторства при переході жанру містерії на метажанровий рівень.

У розділі *«Тенденції розвитку жанру містерії в українській літературі»* проаналізовано особливості авторського використання містерійного метажанру на матеріалі концептуальних для кожної епохи творів української літератури: «Слово про збурення пекла» невідомого автора – доба Бароко, «Великий льох» Т. Шевченка – доба Романтизму, «Спокуса» Панаса Мирного – злам епох кінця XIX – початку XX століть, з актуалізацією реалізму та символізму, «Містерія» Т. Осьмачки – Модернізм, «Гарбузова містерія» О. Девлад-Запорожця, «Іконостас України» Віри Вовк, «Maidan inferno, або Потойбіч пекла» Неди Нежданої – Постмодернізм.

Завдяки проаналізованим у другому розділі художнім творам вдалося з'ясувати, що в українській літературі періоду XVII–XXI століть метажанрові інтенції містерії проявились у різнородових (драма, лірика, епос) та різножанрових художніх творах (поема, драматична поема, повість, драма). Перетворення містерії на метажанр відбувалося внаслідок посилення міфологізації з домінуванням певних світоглядних моделей, витворення архетипних мотивів та образів, перевертання жанрової матриці художніх творів, моделювання своєрідного утопічного простору або ж іноді навіть антиутопічного. Містерія на метажанровому рівні дала можливість конструювати інтертекстуальне поле, у якому авторам вдалося реалізувати діалог із різночасовими та різнопросторовими площинами або ж піддати ревізії світоглядні та духовні орієнтири.

У досліджених художніх текстах виявлено органічний зв'язок містерії з міфологією, фольклором, релігійними концепціями та явищами сакрального. Простежено, що метажанрові інтенції містерії підсилені авторським

прагненням до сакралізації мистецького дискурсу, тяжінням до використання прийомів стилізації, реципіюванням архетипних образів та сюжетів.

У третьому розділі *«Містичне та містерійність у творчості Лесі Українки»* вперше містерійний метажанровий підхід застосовано до творчості Лесі Українки. На основі лірики й епістолярію окреслено аспекти притаманного письменниці містерійного світогляду, у низці драматичних творів виявлено містерійну матрицю, зроблено висновки щодо присутнього впливу містерії на жанрове новаторство Лесі Українки, зокрема у драмі-феєрії *«Лісова пісня»*.

До компонентів містично-містерійної парадигми ліричних творів Лесі Українки можна віднести розмежування часопростору на взаємопов'язані виміри сакрального, профанного та часто медіального, введення до образної системи характерних для містичної традиції художніх макро- та мікрообразів, локалізацію хронотопу на межі життя та смерті. Таким чином у ліричних творах Лесі Українки актуалізує містерійну ідею безкінечності життя або ж його циклічності у духовному вимірі.

У драматичних творах Лесі Українки (*«Одержима»*, *«На полі крові»*, *«Йоганна, жінка Хусова»*, *«Камінний господар»*, *«Кассандра»*, *«Руфін і Прісцилла»*) окреслюються містерійні архетипні ідеї та мотиви: ідея торування шляху до спасіння через випробування та тілесну смерть, релігійної жертвності та саможертвності. Чітко постає ідея гармонії та світового порядку, катастрофічних наслідків їх порушення. Особливо виразно усі ці мотиви та ідеї підсвічують у драмі *«Лісова пісня»*, у якій авторське бачення світоустрою Лесі Українки доповнюють метажанрові інтенції містерії в екзистенційному просторі оригінального міфу, унаслідок чого витворюється своєрідна містерійна модифікація з елементами містифікації, залученням міфологічних сюжетів, мотивів та образів.

Здобуті результати сприятимуть подальшому розвитку теоретично-методологічного інструментарію для аналізу художніх творів містерійного характеру. Висновки роботи стимулюватимуть подальше дослідження метажанрового різноманіття та особливостей його прояву в українській

літературі. Матеріали та висновки роботи також можуть знайти застосування: в лекційних та семінарських курсах «Вступу до літературознавства», «Теорії літератури», «Історії української літератури»; при розробці вибіркового дисциплін за тематикою жанрологічних та культурологічних студій української і зарубіжної літератури; у процесі підготовки навчально-методичного матеріалу з літературознавчих дисциплін, при написанні різного рівня наукових робіт.

Ключові слова: містерія, метажанр, метадрама (шкільна, вертепна, філософська), драматична поема, поетика, міфологія, християнство, моральна оцінка, містика, бароко, Леся Українка.

SUMMARY

Oliinyk K.V. Metagenre's intentions of mystery and the work of Lesya Ukrainka. – Qualifying scientific work on the rights of manuscripts.

This dissertation is for obtaining the Doctor of Philosophy degree in Knowledge 03 Humanities in the specialty 035 Philology . – Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, 2023.

A comprehensive analysis of the genre-substantial peculiarities in the Ukrainian literary discourse outlined the metagenre trajectory of the mystery. In this dissertation, the author analyzed Ukrainian writers' most expressive and revealing artistic works in different cultural and historical periods. The investigation has revealed that intentions toward genre and cross-genre synthesis form the metagenre nature of the mystery.

Understood for the first time, the mystery genre's emergence, development, and structural-semantic transformations on the significant literary material and its transition to the level of a metagenre during the 17th–21st centuries are studied. Based on observations, ideological and thematic dominants have been revealed, as well as the figurative paradigm of the metagenre of mystery and the specificity of the plot decisions in the artistic works of Ukrainian writers. The study contributed to the actualization of the Ukrainian literary expanse of hardly explored or completely unexplored literary texts, such as: "Pumpkin Mystery" by O. Devlad Zaporozhets,

"Iconostasis of Ukraine" by Vira Vovk, "Maidan Inferno, or Potoybich Hell" by Neda Nezhdanaia.

The first chapter of the dissertation uses and systematizes theoretical and methodological approaches of domestic and foreign literary experts, culturologists, folklorists, religionists, and philosophers to identify the peculiarities of the cultural-historical discourse of the mystery.

Tracing the theoretical aspects of the mystery as a phenomenon of ancient culture and medieval liturgical drama and the genetic links of ancient and medieval mystery summarizes the formation process of the mystery genre in Ukrainian literature. The involvement of many literary texts made it possible to formulate some author's definitions: a genre, a metagenre, a genre matrix, a mystery, and a mystery as a metagenre.

The concept of modifying the mystery genre, the formation of the mystery metagenre in connection with the culture of the epochs, the evolution of beliefs, the process of desacralization of religious genres, and changes in the worldview are formed and proven. The author traced the relationship between tradition and innovation during the transition of the mystery genre to the metagenre level.

In the section "Trends of the development of the mystery genre in Ukrainian literature," the peculiarities of the author's use of the mystery metagenre are analyzed based on conceptual works of Ukrainian literature for each era of Ukrainian literature works: "A word about the disturbance of hell" by an unknown author of the Baroque era, "The Great Cellar" by T. Shevchenko – the era of Romanticism, "Temptation" by Panas Myrny break the eras of the late 19th and early 20th centuries, with the actualization of realism and symbolism, "Mystery" by T. Osmachka – Modernism, "Pumpkin Mystery" by O. Devlad-Zaporozhets, "Iconostasis of Ukraine" by Vira Vovk, "Maidan inferno, or the Beyond of Hell" by Neda Nezhdana – Postmodernism.

Thanks to the works of art analyzed in the second chapter, it was possible to find that in the Ukrainian literature of the 17th–21st centuries, the metagenre intentions of mystery in works of various genres (drama, lyric, epic) and works of various genres (a poem, a dramatic poem, a novel, a drama). The transformation of

the mystery into a metagenre occurred as a result of the strengthening of mythologizing with the dominance of specific worldview models, the creation of archetypal motifs and images, the reversal of the genre matrix of artistic works, the modeling of a kind of utopian space, or sometimes even a dystopian one. Mystery at the metagenre level made it possible to construct an intertextual field in which the authors managed to realize a dialogue with different temporal and various spatial planes or to revise worldview and spiritual directions.

The studied artistic texts revealed an organic connection of mystery with mythology, folklore, religious concepts, and phenomena of the sacred. Tracing that, the reinforcement of metagenre intentions of mystery reveals the desire for the sacralization of artistic discourse, the tendency to use stylization techniques, and the recitation of archetypal images and plots.

In the third chapter, "Mystical and Mysterious in the Work of Lesya Ukrainka", the mysterious metagenre approach is applied to the work of Lesya Ukrainka for the first time. Based on lyrics and epistolary, aspects of the mysterious worldview inherent in the writer are outlined. The revelation of a mysterious matrix in many dramatic works concludes the current influence of mystery on Lesya Ukrainka's genre innovation, particularly in the drama extravaganza "Forest Song".

The components of the mystical-mysterious paradigm of Lesya Ukrainka's lyrical works include the division of space-time into interconnected dimensions of the sacred, profane, and often medial, the introduction into the figurative system of artistic macro- and micro-images distinctive of the mystical tradition, and the localization of the chronotype at the border of life and death. Thus, in her lyrical works, Lesya Ukrainka actualizes the mysterious idea of the infinity of life or its cyclical nature in the spiritual dimension.

In the dramatic works of Lesya Ukrainka ("Possessed," "On the Field of Blood," "Johanna, Husova's Woman," "The Stove Master," "Cassandra," "Rufin, and Priscilla"), mysterious archetypal ideas and motives are outlined: the idea of paving the way to salvation through trial and bodily death, religious sacrifice and self-sacrifice. The idea of harmony, world order, and their violation's catastrophic consequences emerges. Highlighting these motifs and ideas in the drama "Forest

Song," in which the author's vision of the world order complements the metagenre intentions of the mystery in the existential space of the original myth, resulting in a kind of mysterious modification with elements of mystification, the involvement of mythological plots, motifs, and images.

The obtained results will contribute to the further development of theoretical and methodological tools for the analysis of artistic works of a mysterious nature. The conclusions of the work will stimulate further research on metagenre diversity and the peculiarities of its manifestation in Ukrainian literature. Using the materials and conclusions of the work can also occur in lecture and seminar courses such as: "Introduction to Literary Studies", "Theories of Literature" and "History of Ukrainian Literature". It is especially true in selective disciplines on genre and cultural studies of Ukrainian and foreign literature and when preparing educational and methodological material from literary disciplines when writing scientific papers of different levels.

Keywords: mystery, a metagenre, a metadrama (school, nursery, philosophical), a dramatic poem, poetics, mythology, Christianity, a moral assessment, mysticism, baroque, Lesya Ukrainka.